

Метамодернізм як мистецький напрям

Анотація

У статті схарактеризовано культурно-ідеологічні передумови появи, суть і основні риси домінантного в сучасній літературі, культурі загалом напрямку – метамодернізму.

Автор доводить, що метамодернізм – це глобальний культурний процес сьогодення, який характеризується коливанням між двома протилежностями й одночасним їх використанням. Таке коливання відбувається передовсім між модернізмом і постмодернізмом. Метамодернізм трактує протилежності як складники загальної істини, не нав'язує якусь «єдиноправильну» позицію, а пропонує обирати її кожному особисто і залишатись у стані безперервного пошуку між протилежностями.

Ключові слова: мистецькі напрями, модернізм, постмодернізм, метамодернізм, мітологізм, екофутуризм, персоналізм, екзистенційна віра, глокалізація.

Сучасна українська література захоплює щораз ширше коло читачів, зокрема й молодих. А от із вивченням у школі цього періоду є проблеми, особливо у школі старшій¹. У будь-якому разі автори чинних програм за традицією обмежують сучасне мистецтво постмодернізмом. Але за роки, відколи уклалися ці програми, в сучасній культурі повносило утвердився новий, наступний напрям. Думаю, з ним, бодай у загальних рисах, варто вже зараз знайомити одинадцятикласників на уроках і рідної, і зарубіжної літератури, а також мистецтва (адже оновлена програма 12-річної старшої школи запрацює ще дуже нескоро). Таке знайомство буде й цікавим, і повчальним, і злободенним. Молодь глибше осягне логіку, атмосферу часу, в якому живе. Здобуватиме шанс свідоміше, зваженіше орієнтуватись у своїй епосі і цілеспрямовано робити її довершенішою, придатнішою для вільного, творчого, щасливого життя.

Отже, від початку XXI століття на зміну постмодернізмові поступово приходить новий тип світосприймання і мистецький напрям. Його породжують

¹ Докладніше розглядаю цю тему у статті «Сучасна література в школі» (див. Українська мова та література. 2019. Ч. 1. С. 43-46).

кардинальні суспільно-культурні зрушення, що відбуваються на наших очах, сам дух сьогодення.

З одного боку, це невпинний прискорений розвиток високих технологій, насамперед інформаційних. Вимогою часу стає повсюдна діджиталізація – цифрова перебудова суспільства й економіки. Дедалі більшу роль у всіх царинах життя – громадсько-політичній, культурній, виробничій, навчальній, у повсякденному спілкуванні й відпочинку – відіграють новітні телекомунікації, технології віртуальної реальності (VR), численні соціальні мережі, саме повсякдення невпинно віртуалізується.

Ці процеси посилюють глобалізацію і конкурентну боротьбу у світі, дозволяють значно ефективніше, ніж раніше, маніпулювати суспільною свідомістю – і не лише владі чи власникам ЗМІ, а й окремим індивідам. Крім того, поширюють «цивілізацію протезів» – кіборгізують людину, відділяють її від самої себе, природного середовища, від справжньої реальності.

З іншого боку, чимраз явніше проступає зужитість, вичерпаність постмодернізму. Пророковане його апологетами якісне переродження світу не відбулося. Панівна на Заході політика неолібералізму часто вражає наївністю, беспорядністю під ударами радикальних сил та псевдопостмодерністських маніпуляторів і популістів. Глобалізація не зробила світ по-справжньому єдиним. Безберегий мультикультуралізм ставить під загрозу саме існування національної й європейської ідентичності західних країн. А інформаційні технології, хоч і уможливили спілкування без обмежень, але фактично роз'єднують людей: дозволяють кожному зручно почуватись у своїй «інформаційній бульбашці», не чуючи, відтак і не розуміючи інших.

Не сталося й обіцяного багатьма постмодерністами апокаліпсису, кінця історії. Після завершення часів старих розпочалися нові. Світ (принаймні поки що) існує й далі. І в ньому якось треба продовжувати жити, приймати власні рішення, робити вибір і нести за нього особисту відповідальність. Людство дорослішає – виносить уроки з досвіду минулого, поступово накопичує досвід новий, виробляє нове світосприймання.

Усі ці зміни, закономірно, стають ґрунтом для зародження й нового стилю доби. Він дає про себе знати уже не один рік чи й десятиліття, але його теоретичне осмислення поживається лише зараз.

Дослідники (як то часто буває на початковому етапі розпізнавання складних духовних явищ) іменують його по-різному – «цифромодернізм», «гіпермодернізм», «альтермодернізм» (Ніколя Буріо), «трансмодернізм» (Енріке Дуссель). У сучасній російській гуманітаристиці закріпився термін «постпостмодернізм» (Надежда Маньковська, Віктор Бичков, Міхаїл Епштейн, Вячеслав Куріцин). Як бачимо, термін кострубатий і зі словотвірного погляду, та головне – він акцентує не на певних якісних відмінностях, а на суто хронологічній послідовності.

Найбільш точним найменуванням (хоча, звісно, не бездоганим і не остаточним) бачиться метамодернізм. Уперше в нинішньому розумінні його почали використовувати нідерландські філософи Робін ван ден Аккер і Тімотеюс Вермьолен. 2010 р. вони оприлюднили концептуальну працю «Нотатки про метамодернізм».

Нагадаймо: давньогрецький префікс мета- (μετά- – над, між, через, після) указує в складних словах на якесь узагальнення, проміжний стан, перехід до чогось іншого, перетворення, зміну стану тощо. Практично всі ці семантичні нюанси так чи інак виявляються у новому напрямі.

Щоб зрозуміти логіку нового світосприймання, варто порівняти настанови модерні, постмодерністські і метамодерністські.

- Людиною модерної епохи (у широкому сенсі – від часів ренесансу) рухала впевненість у силі, всемогутності свого розуму й волі. Вона обожнювала точні науки, ідею поступу, рішуче пристосовувала до своїх потреб довкілля, природу, вважала за можливе використовувати будь-які засоби для досягнення поставленої мети (що уможливило, зокрема, нечувані доти комуністичні і нацистські зlodіяння), водночас досить ефективно впроваджувала демократію з культом прав людини і законности.

- Під ударами моторошних гуманітарних, екологічних катаклізмів та навалою міщанського середовища в душі людини постмодерністської запанували зневіра й екзистенційний страх. Адже раціоналістичний модерний гуманізм замість обіцяного раю земного привів планету до межі глобальної катастрофи й загибелі. Звідси радикальний постмодерністський скепсис і критика, спроба тотальної деконструкції усіх попередніх знань, досвідів, ідеалів.

Стало ясно, що людина не настільки раціональна, як здавалося, що нею хвацько маніпулюють інші люди і навіть несвідомі спонуки, кліше та комплекси, «хімія і біологія» тіла. Так було підірвано віру в реальність, неповторність, цілісність останнього бастиону гуманізму – конкретного людського Я. А це ще посилило страх, розгубленість, відчай.

У такому становищі постмодерністи найчастіше вдавалися до єдиної тактики виживання – до втечі від страху: у віртуальний світ іронічного дистанціювання від життя, світ гри, калейдоскопічного миготіння трансформацій, символів, контекстів, алузій.

- Метамодерністська людина обирає інший шлях – подолання страху. Цей вибір видається значно дорослішим, зрілішим. Постмодерністам переважно бракувало снаги й довіри, щоб налагодити діалог зі світом, для самозаспокоєння його підміняли карнавальним монологом багатоголосих масок. Метамодерністи роблять цілеспрямовані спроби відновити цей діалог. Вони проникливо бачать і досить тверезо оцінюють дивний, суперечливий, непередбачуваний сучасний світ, який дедалі ускладнюється, технізується, дегуманізується, продовжує балансувати на межі самознищення. Але, попри все, намагаються вижити у цьому світі, зберегти людяність, самоствердитись і навіть сягнути щастя, а найголовніше – дати надію на майбутнє дітям.

З цією метою метамодерністська людина уважно переосмислює, переоцінює досвід попередників різних епох. Прагне відродити, осучаснивши, істини справжні й відкинути оманні, вивести людство з модерністських і постмодерністських глухих кутів. Вона намагається втриматись на плаву, рухатися вперед завдяки розхитуванню між протилежностями. Вчиться

поєднувати щирість і критичність, романтику і науковий практицизм, намагається не доводити відмінності до екстрем, а синтезувати з них нові єдності, якості. Сміливо ставить запитання, яким буде наше майбутнє. І нерідко знаходить відповіді, що допомагають рухатися далі.

Стисло кажучи, **метамодернізм** – це глобальний культурний процес сьогодення, який характеризується коливанням між двома протилежностями й одночасним їх використанням. Таке коливання відбувається передовсім між модернізмом і постмодернізмом. Метамодернізм трактує протилежності як складники загальної істини, не нав'язує якусь «єдиноправильну» позицію, а пропонує обирати її кожному особисто і залишатись у стані безперервного пошуку між протилежностями.

Компенсуючи радикальні ідеї модернізму постмодерністським запереченням і сумнівом, цей стиль шукає невловну істину десь посередині, сповна втілює в собі основоположний дуалізм, непостійність людської душі. Один з ідеологів нового світосприймання, англійських художник Люк Тернер (1982 року народження) твердить: «Замість того, щоб просто сигналізувати про повернення до наївних модерністських ідеологічних позицій, метамодернізм вважає, що нашу епоху характеризує коливання між аспектами як модернізму, так і постмодернізму. Ми бачимо це як вияв поінформованої наївності, прагматичного ідеалізму, поміркованого фанатизму, коливання між щирістю й іронією, деконструкцією та побудовою, апатією й афектом, спробою досягти якоїсь трансцендентної позиції, так ніби це нам під силу. Покоління метамодерних розуміє, що ми можемо бути й іронічними, і щирими в одну мить, що одне не обов'язково має притлумлювати інше»².

Як підкреслюють Вермелен та ван ден Аккер, метамодерністське світосприймання не слід сприймати як рівновагу. Скорше це вагadlo, що коливається між 2, 3, 5, 10..., незліченною кількістю полюсів. Щоразу, коли

² Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction// <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/>

ентузіязм наближається до фанатизму, серйозність³ (гравітація) притягує його назад до іронії; як тільки іронія тяжіє до апатії, серйозність (рівноважна сила) пориває її назад до ентузіязму⁴.

Сучасні критики з усмішкою зауважують: постмодернізм уже не може більше нічого нового сказати ні про нас, ані про світ, у якому ми живемо. Тому на зміну йому приходить метамодернізм, який допоможе якщо не досягнути нинішні зміни, то бодай з багатьма змиритися.

Такі настанови зумовлюють визначальні стильові риси мистецтва метамодернізму. Бодай побіжно схарактеризуємо їх.

1. Реконструкція світу. Постмодерністське мистецтво зосереджується на деконструкції усталеної картини буття, на хаосі, релятивізмі, розмиванні будь-якого сенсу, продукуванні симулякрів (подоб, заміників справжнього), творить карнавальну атмосферу іронії і гри. Інша надмета мистецького метамодернізму – обережна, але наполеглива реконструкція світу, відновлення космосу, сенсу, увага до серйозного, справжнього, повернення до універсальних істин і цінностей.

2. Неомітологізм. І пост-, і метамодерністське мистецтво охоче мітологізують світ. Перше з метою втечі від екзистенційного страху. Друге з метою подолання цього страху. Тому постмодерністи реанімують тип прадавньої мітології, у якому переважає несвідоме, інстинктивне, колективне. Метамодернізмові ближчий неоміт, у якому переважає свідоме, індивідуальне, зокрема авторське, креативна свобода у побудові мітичних моделей⁵.

І пост-, і метамодернізм вдаються до сюрреалістичної проблематики й поезики, цікавляться трансцендентним досвідом. Але першого приваблює сам цей досвід, його відірваність від світу, альтернативність, безособовість. Для другого ж трансцендентне важливе як поглиблення особистісних переживань і

³ Англійське «gravity» означає серйозність, а також силу тяжіння. Тут проступає гра слів, поєднання двох значень.

⁴ Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction...

⁵ Див. докл.: Пахаренко В. Панмітична модель світосприймання: спроба систематизації// *Слово і час*. 2013. Ч. 10. С. 41-51.

можливість пізнати та змінити себе, як форма трансформації (а не руйнування) усталеного часо-простору.

Наприклад, метамодерністські інсталяції вражають своєю монументальністю, гармонійним, саморідним поєднанням природного і штучного, реального й ірреального, сполученням стилів різних епох і народів.

Яскраві зразки метамодерністського неомітологізму – картини українця Олега Шупляка (див. <http://mrolik.arts.in.ua/gallery/>) чи американця Адама Міллера (див. <http://www.adammillerart.com/2018/06/21/116-4-2/>) або ж проза Галини Пагутяк чи Дари Корній (роман «Місяцівна»), романи Леоніда Кононовича «Тема для медитації», Любка Дереша «Голова Якова», повість Марії Матіос «Черевички Божої Матері».

3. Екофутуризм. Постмодернізм оголосив себе добою «кінця історії й останньої людини». Утвердились ідеї «постісторії», «постлюдини», «постмистецтва» тощо.

Але, як засвідчило ХХІ століття, традиційні суспільно-культурні процеси (зокрема, на жаль, і протистояння та катаклізми) продовжилися, тільки в нових умовах. Стало ясно, що історія не завершилася, натомість зароджується нова епоха, у чомусь ексклюзивна, але й закономірна, виросла з логіки попередніх епох. Її ексклюзивність – у блискавичному розвитку технологій, у тотальній технізації життя.

Тому метамодерністська людина зосереджується на ідеях екофутуризму – створення середовища для гармонійного співіснування людини, природи і техніки. Гостро постають питання техноетики – наскільки можна дозволяти техніці впливати на фізичне, суспільне, духовне життя людини, як ставитися до штучного інтелекту, співіснувати, співдіяти з ним.

Злободенною стає проблема розпізнавання реальності/ірреальності (психічної, віртуальної, мистецької реальності, симулякрів). Цю проблему глибоко розкриває сучасна наукова фантастика (в кіно й літературі). Серед її найпомітніших зразків – романи-технотрилери Макса Кідрука «Бот»,

«Твердиня», «Зазирни у мої сни», «Не озирайся і мовчи», роман-психотрилер Олександра Михеда «Астра».

4. Екзистенційна віра. В епоху модерности релігійність поступово відходила в тінь (за винятком окремих спалахів) під натиском підміни релігії моралізаторством чи й відвертого атеїзму – побутового, наукового, ідеологічного.

Добу постмодернізму визначив атеїзм стражденний – з відчаю і безнадії. Ба більше: окремі радикальні постмодерністи пояснюють вибух утопізму у ХХ столітті, який призвів до багатомільйонних жертв, тим, що суспільна свідомість ще не повністю звільнилася від релігійних уявлень. Одначе, як слушно зауважує Юзеф Жицінський, – десакралізація (розчаклування) світу призвела до розчарування в ньому, до втечі в нігілізм⁶.

Метамодерністи мало-помалу приходять до оновленої віри, беручи за основу досвіди мислителів-геніїв попередніх епох (Блезя Паскаля, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Федора Достоєвського, Івана Франка, Владіміра Соловйова, Миколи Бердяєва та ін.). Ця релігійність є не так обрядовірською, клерикальною, як насамперед інтимною. Це внутрішній щирий діалог із Творцем, іноді болісний і гострий, бо ж чесний.

Ця віра є рухом від людини до Бога (зазвичай бувало навпаки). Тому її можна назвати екзистенційною. А суть визначити як зусилля за буквою релігії вгадати її дух, як визнання насамперед духу в людині, схилення перед ним і сприймання його за доказ буття Духу Божого. Така настанова спонукає людину не просто вірувати, думати, а насамперед існувати, творити буття – своє власне і довколишнього світу⁷.

В екзистенційній вірі поєднується духовний, містичний досвід і розумова логіка, позасвідоме осяяння і свідоме пізнання, релігія і наука. А що в цій системі

⁶ Жицінський Ю. Бог постмодерністів. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2004. С. 168.

⁷ Див. докл.: Пахаренко В. Шевченко як геній: природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніяльності поета. Черкаси: Брама-Україна, 2013. С. 357-372.

присутній раціональний складник, то обов'язково – й частка скепсису, сумніву, усвідомлення неосяжності для нашого інтелекту, незбагненності світу.

Характерний приклад зі щоденникового запису Костянтина Москальця: «... чому я є, навіщо я є, як і яким можливий я, чи я є необхідним, чи випадковим? Мільярди людей, які не замислюються над цими питаннями, не хворіють ними так, як я, – від юности; не вірять у Бога, в орфічну мандрівку душ, не знають про ці вчення, живуть і вмирають, убивають себе від нестерпності жити, як мій троюрідний брат Вітя Тимошенко, – від нестерпності жити отак: не знаючи відповідей, не розуміючи їх, не розуміючи, чому так багато пояснень – але всі можна піддати сумніву, визнати безпідставними, черговою “балачкою”, “базіканням” на “ці” теми – або й не базіканням; немає остаточної легітимності, принципу достатньої підстави, кожен – ніби підкинутий (“закинутий”) Шевченків байстрюк – навіть те, що справді помреш, не є певним – бо ж коли? усвідомлюватимеш цю смерть – пізнаватимеш її – чи ні?..».

Метамодерністське бачення екзистенційно-релігійної проблематики яскраво проступає у творах Юрка Гудзя (романи «Не-ми», «Ісихія»), Петра Сороки (цикл книжок «Денники»), Костянтина Москальця (щоденник-сповідь «Келія Чайної Троянди», роман «Вечірній мед», есеїстика), Василя Слапчука (поезія, проза, есеїстика, зокрема збірка есеїв «Між шляхом воїна і Дао»), Євгена Пашковського (романи «Щоденний жезл», «Осінь для ангела»), Ігоря Павлюка (поезія, проза, зокрема романи «Паломник», «Вирощування алмазів»), Степана Процюка (проза, зокрема повісті й романи «Шибениця для ніжності», «Там, де поплутані кольори», «Бийся головою до стіни», «Руйнування ляльки»).

5. Персоналізм. Постмодернізм, забсолютизувавши індивіда, намагається деконструювати і його. Запанували концепції «постлюдини», «шизоаналізу», «смерти автора», влади тексту, мови у культурі, залежності думки від слова.

Метамодернізм же почався з реконструкції особистості – самодостатньої і самоцінної, із централізації суб'єкта. Тепер мистецтво фокусується на характері й досвіді конкретної людини.

Найбільш авторитетною і задіяною філософською настановою стає персоналізм. Він, нагадаю, утверджує як головну цінність вільну творчу особистість і пропонує діяльнісно-творче ставлення до світу.

Особливо близький метамодернізмові діялогічний персоналізм, що розглядає діалог як форму існування особистості і пізнання світу, творчості, пошуку істини; пропонує нові екзистенційні категорії – Я, Ти, Ми.

Персоналістична проблематика є магістральною в метамодерністському мистецтві. Вона визначає, зокрема, творчість письменників Костянтина Москальця, Василя Трубая, Галини Тарасюк, Любови Пономаренко, Степана Процюка, Василя Слапчука, Юрія Іздрика, Сергія Жадана, Олександра Клименка.

Яскравий приклад – поезія Юрія Іздрика:

* * *

ниті між нами тонкі й невидимі
прірва між нами глибока і темна
довго долали ми хащі задимлені
аж зрозуміли що це даремно
довго в'язали мости ліанні
аж дов'язали драбину в небо
аж зрозуміли в своїй нірвані –
небо вже зайве його не треба
небу давно вже час помирати
нам вже давно – починати жити
канатохідці ми і акробати
і спайдермени невидимих нитей

Вірш можна трактувати не лише в суто інтимному, але й у загальнодуховному контексті – як вияв світосприймання сучасної метамодерністської людини. Це усвідомлення марноти спроб досягнути абсолютні істини. І водночас бажання «починати жити», затятий пошук взаєморозуміння, діалогу, зв'язку з Іншим.

Закономірно, що в сучасному мистецтві помітно зростає інтерес до психологізму, але живого, емпіричного, незатеоретизованого. Як наголошує сучасний американський критик Деніел Вуд, справжнє завдання романіста – писати про людських істот, про те, як вони думають, відчувають, поведуться⁸.

Герой метамодерністського мистецтва дуже часто зосереджений (а той зациклений) на своєму внутрішньому світі. Йому важко розмежувати реальність об'єктивну і власну психічну, важко робити вибір в екстремальних, а то й суто життєвих ситуаціях. Усе це через відсутність сміливості чи й досвіду для прийняття власних рішень. Він не може впоратися зі своїми почуттями чи бодай зрозуміти їх. А найскладніше йому налагодити спілкування, діалог з іншими людьми (з Ти), навчитися жити у форматі Ми⁹.

Рафінованими зразками метамодерністського психологізму в українській літературі є проза Степана Процюка (надто ж романи «Тотем», «Троянда ритуального болю», «Маски спадають повільно», «Чорне яблуко»), Леоніда Кононовича (роман «Тема для медитації», збірка «Повернення»), Софії Андрухович (роман «Фелікс Австрія»), Оксани Луцишиної (роман «Іван і Феба»).

6. **Туга** за справжнім. У постмодерністську добу повсюдною модою стало нав'язування уявлень про «постреальність», «постправду», «постмораль». Відтак узвичаїлися відмова від розмежування добра і зла, правди і маніпуляцій, а також руйнування будь-яких канонів і систем та ієрархій цінностей.

Сучасна метамодерністська людина явно стомилася від тотальної іронії, пародіювання, гри, маскараду. Надто ж, коли почала раз за разом помічати, що весь цей інструментарій спритно використовують псевдопостмодерністи-махінатори. Ба більше, це втома від авангардистських атак на традиційну

⁸ Wood D. D. Rebirth of the Nouveau Roman: 9/11 as a Crisis of Confidence in American Literary Aesthetics// https://www.researchgate.net/publication/307787785_Rebirth_of_the_Nouveau_Roman_911_as_a_Crisis_of_Confidence_in_American_Literary_Aesthetics

⁹ Ґрунтовно й переконливо аналізує цю проблему Ніколін Тимер у монографії «Ви також це відчуваєте?» на матеріалі сучасної американської романістики. Див.: Timmer N. Do You Feel It Too?: The Post-Postmodern Syndrome in American Fiction at the Turn of the Millennium. Amsterdam; New York: Rodopi, 2010 (<https://www.amazon.com/You-Feel-Too-Post-Postmodern-Millennium/dp/B01JXRQNI1>).

культуру, які з невеликими перервами тривають уже з півтора століття, з ранніх модерністських часів (т. зв. нонкласика).

Отже, нинішню добу можна назвати неоконсервативною – у сенсі повернення до традиційних цінностей, ідеалів, художніх форм. Щоправда вже перепрочитаних, очищених постмодерністською іронією, скепсисом від намулу фанатизму, забобонів, інфантилізму, провінційності, ретроградства.

І в мистецтві, і в повсякденному спілкуванні щораз помітніше повернення до ліризму, високих образів, до непідробного патосу – героїчного, трагічного, патріотичного. Науковці іменують цю тенденцію транссентименталізмом, або всепроникною сентиментальністю. Причому вже згадана легка іронія дозволяє спокійно поєднувати інтерес і до високого, і до масового мистецтва, навіть до зворушливого кітчу. Так спрацьовує метамодерністський рятівний механізм гойдання між модерністською серйозністю і постмодерністською грайливістю.

Характерна особливість проступає навіть у сьогоденній масовій культурі (глянсові журнали, соціальні мережі, реклама, поп-арт тощо) на зміну холоднувато-байдужому гламуrowі приходить т. зв. «ванільна естетика» – з наївною щирістю, чутливістю, очікуванням кращого майбутнього, прагненням повсякденної витонченої краси, родинного затишку, щастя.

Один з виявів цієї транссентиментальної тенденції – ностальгія за минулим, яке в сучасному кіні, літературі, малярстві постає дещо ідеалізованим (але деідеологізованим), трохи наївним, але нелукавим, непідробним, повнокровним – на протигагу сьогоденню.

Звідси й потужне відродження саме автентичного фольклору, увиразненого сучасними технологіями (відеосупровід, електронна музика, цифрові спецефекти). Для прикладу можна згадати новий альбом співака Юрія Йосифовича «Серце. Нова автенктика» (<https://www.youtube.com/channel/UCY1pzcUFdII8XZ1R5AwLX3A>) чи творчість гуртів «Go-A» (<https://www.youtube.com/watch?v=sDeMfL8Ib9A>), «ДахаБраха» (<https://www.youtube.com/watch?v=f3Vd15vtsGk>), «ОНУКА» (<https://www.youtube.com/watch?v=mh-Tmh7NuDY>).

Ці ж запити доби зумовлюють особливу популярність і досить високий художній рівень сучасної масової белетристики (книжок Люко Дашвар, Ірен Роздобудько, Дари Корній, Володимира Лиса, братів Капранових, Андрія Кокотюхи, Назарія Вівчарика).

Жага справжнього посилює інтерес читача до літератури нон-фікшн – щоденників, спогадів, есеїв, репортажів, документалістики, автобіографічних творів тощо.

Доречно тут буде ще раз нагадати цикл «Денники» Петра Сороки, «Келію Чайної Троянди» Костянтина Москальця, а також численні збірки есеїв Оксани Забужко, Євгена Пашковського, Степана Процюка, Василя Слапчука, Євгена Барана, Тараса Прохаська, Олександра Клименка, книжки-репортажі про Революцію гідності та російсько-українську війну. Особливого й цілком заслуженого розголосу набув роман-репортаж американського військового кореспондента Сергія Лойка про героїчну оборону Донецького аеропорту у 2014-2015 роках. В останні роки відбувається справжній ренесанс української кінодокументалістики. Найвідоміші художні фільми, наприклад, про російсько-українську війну також зняті в документалістській стилістиці – «Кіборги» Ахмета Сеїтаблаєва, «Донбас» Сергія Лозниці, «Черкаси» Тимура Яценка, «Атлантида» Валентина Васяновича. Консультантами, а часто й акторами у цих стрічках виступили учасники зображених подій. Всесвітньою сенсацією 2019 року став британсько-американський серіал «Чорнобиль» – художній фільм, який достовірно розповідає про найжахливішу техногенну катастрофу, а власне, про долі, досвіди людей, з нею пов'язаних.

Той же пошук справжнього спричиняє, може, найпомітнішу тенденцію сучасного мистецтва – захоплення мандрами, додання відстаней, стирання будь-яких меж, кордонів – політичних, географічних, часових. Французький філософ Ніколя Буріо так сформулював творчу аксіому сьогодення: «Митець мандрує або його не існує»¹⁰.

¹⁰ Bourriaud N. Relational Aesthetics// <https://www.lespressesdureel.com/EN/ouvrage.php?id=5>

І справді, щодалі більшим попитом користуються художньо-документальні твори про різноманітні подорожі авторів або героїв. Скажімо, значна частина досить об'ємного доробку Макса Кідрука – це тревелоги (подорожні нариси й пригодницькі романи-подорожі) – «Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії», «Подорож на Пуп Землі», «На Зеландію!», «Навіжені в Перу» та ін. Сам автор позиціонує себе як «письменник і мандрівник», наголошує, що побував більш ніж у 30 країнах. Широку читацьку аудиторію збрала книжка Леоніда Кантера й Павла Солодька «З табуретом до океану». Це захоплива розповідь про пригоди друзів, які, сидячи одного разу на кухні, надумали відвезти чотири стільці з цієї кухні до чотирьох океанів і залишити їх як пам'ятки на узбережжі. «Найкращі пригоди починаються тоді, – зауважують автори, – коли в тебе закінчуються всі гроші. Не тоді, коли в тебе є хоч ще трохи, а саме тоді, коли в кишені круглий нуль».

Захоплюють також сучасну людину мистецькі подорожі у провінцію або в минуле (до цього аспекту повернемося пізніше).

7. Глокалізація. Постмодернізм не просто констатує навальний наступ глобалізації, космополітизму, мультикультуралізму у світі, а й захоплено поширює чи й нав'язує ці процеси – в освіті, науці, політиці, мистецтві, моді. Метамодернізм також відзначає їх наявність, але оцінює інакше – популяризує глокалізацію¹¹. Це глобальний світогляд, пристосований до локальних умов, зосередження уваги на соціальній або часовій унікальності в рамцях глобального соціального або часового простору.

Класичні зразки такої стратегії зреалізовані в Японії, Південній Кореї, Сінгапурі, Гонконгу. Ці соціуми присутні в глобалізованому просторі світу, але водночас залишаються глибоко національними, зберігають свою тожсамість, культуру, хоча і всотують базові елементи культури глобальної.

До глокалізації сучасну людину спонукає згадувана вже туга за справжнім, а також – за рідним, за окремішнім, неповторним.

¹¹ Термін створений злиттям антонімів – глобалізація і локалізація.

Вияви цієї тенденції в українському світі – сучасна популярність рідної мови, зокрема молодіжного та ІТ-сленгу, етностилю в одязі, зачісках, інтер'єрах, в архітектурі, ресторани й кафе з національним колоритом, зацікавлення автентичним фольклором, рідною історією, відродження національно-християнських та язичницьких традицій і обрядів тощо.

Прихильність до глокалізації в сьогоденному вітчизняному мистецтві засвідчують ті ж багатопланові мотиви подорожі: згадані вище мандрівки в далекі краї, а також й у свою провінцію. Для урбанізованих українців справжнім відкриттям стала рідна глушина з її зворушливою безпосередністю, простотою, щирістю, але й з відсталістю, злиднями, деградацією, зникомістю. Як бачимо, метамодерністська іронія не дає авторам впадати в народницькі крайнощі.

Показові в цьому плані романи Люко Дашвар «Молоко з кров'ю», «Село не люди», «Рай. центр», Сергія Жадана «Ворошиловград». Жваво розкриває цю тему й нове українське кіно: фільми режисера Сергія Лодигіна «Дике поле» (за романом «Ворошиловград»), Аркадія Непиталюка «Припутні» (за п'єсою Романа Горбика «Центр»), Антоніо Лукіча «Мої думки тихі», серіал Сергія Крутіна «Карпатський рейнджер».

Активно розробляє сучасне мистецтво й мотиви подорожей у минуле – з метою відчути, відчитати й максимально достовірно відтворити, оживити дух, неповторний локальний колорит тієї епохи і водночас – відблиск глобальних, вічних проблем у ній, простежити тяглість поколінь, перегук часів, родову й національну пам'ять.

Серед найяскравіших творів такої проблематики – романи Марії Матіос «Солодка Даруся», Василя Шкляра «Чорний Ворон» (й однойменний фільм режисера Тараса Ткаченка), «Маруся», «Троша», «Характерник», прозові серії Андрія Кокотюхи «Ретророман» та «Повстанська трилогія», зокрема роман «Червоний» (й однойменний фільм режисера Зази Буадзе), а також романи Марини Гримич «Клавка», Степана Процюка «Пальці поміж піском».

Оригінально переосмислюють сучасні автори і традиційні сюжети-хроніки (роман Володимира Лиса «Століття Якова» й однойменний серіал Бати

Недича). Своєрідну травестію відомої повісти Івана Нечуя-Левицького запропонували автори серіалу «Спіймати Кайдаша» (сценаристка Наталка Ворожбит, режисер Олександр Тіменко).

Дуже поширений у метамодерністській літературі й кіно фантастичний сюжет про подорожі в часі, стрибки з однієї епохи в іншу й назад (роман Володимира Рутківського «Сторожова застава» й однойменний фільм-фентезі режисера Юрія Ковальова). Усі ці прийоми дозволяють особливо виразно представити колорит і перегук епох, зіставити локальне й універсальне.

Нерідко митці майстерно моделюють альтернативну реальність (романи Василя Кожелянка «Дефіляда в Москві», «Конотоп», «Котигорошко» та ін.). Або ж створюють свій окремий світ (переважна більшість аніме, серія романів Джоан Ролінг про Гарі Потера, роман Ярослава Мельника «Далекий простір»).

Охоче вдаються метамодерністи (передовсім поети, художники) й до гетерохронності – представлення реальності як переплетення багатьох часів. У таких творах поєднуються образи, антуражі, стилі різних епох (картини Адама Міллера, Миколи Бабака та Євгена Матвіїва).

8. Полістилістика, тобто навмисне поєднання в рамках одного твору елементів різних мистецьких стилів. Сам термін, запроваджений спочатку російським композитором і музикознавцем Альфредом Шнітке, згодом поширився й на інші види мистецтва. Основні форми цього естетичного принципу – ● цитата, ● псевдоцитата, ● алюзія, ● колаж.

Полістилістику охоче залучає і постмодернізм, але найчастіш із суто іронічно-ігровим підтекстом. У метамодернізмі ж переважає серйозна мета – нав'язати діалог стилів, сягнути багатогранности пізнання й моделювання світу, стильової синестезії. Зазвичай у метамодерністському мистецтві спостерігаємо коливання між двома полюсами – неоромантичним і неореалістичним, з багатьма «проміжними точками»: сентименталізм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, неокласицизм, футуризм, сюрреалізм, соц-арт та ін.

Показові міркування на цю тему письменника Олександра Клименка: «Авторський стиль має адекватно відтворювати світосприйняття сучасної людини... Розмови про функціонування окремого стилю сьогодні слід вести з урахуванням надзвичайної рухливості людської психології, котра, еволюціонуючи, асимілювала у своєму досвіді стильові надбання попередніх епох, – асимілювала, щоб переосмислити і трансформувати в актуальному вимірі, на сучасному ґрунті.

...Мова про особливості співіснування різних стильових технік у межах композиційно вишуканого, добре структурованого, змістовного твору є справжнім надзавданням – як для письменників, так і для критиків...

Моностилїстики в чистому вигляді не існують, тому жоден зі стилів не може претендувати на вичерпність. Сентименталізм чи дадаїзм, приміром, мені не менш цікаві, ніж експресіонізм; реалізм, посилений чуттєвим сприйняттям дійсності, у моєму розумінні, наближається до сюрреалізму, котрий знову повертає обличчям... до оновлених реалій».

9. Техноестетика. Це суттєві зміни в естетичному сприйманні та представленні світу, зумовлені можливостями новітніх технологій.

У сучасному мистецтві та рекламі дедалі поширенішими стають • технообрази, тобто образи, створені за допомогою цифрових технологій. Ідеться не лише про відеоігри, кіно, анімацію чи інсталяції, а й про музику, малярство, «живі» світлини (статичні зображення, на яких рухається тільки частина кадру). Виходу нового літературного твору незрідка передують • буктрейлер – короткий рекламний відеоролик за мотивами книжки.

З'являються також перші спроби створення • «живої» книжки. Це, наприклад, роман Макса Кідрука «Доки світло не згасне назавжди» (2019 рік). Книжка супроводжується додатком для мобільних пристроїв. Застосунок працює в режимі доповненої реальності, анімує обкладинку, додає певні відомості на основі спеціальних малюнків у тексті книжки (зокрема світлини, мапи, аерознімки тих місцевостей міста Рівного, де розгортаються епізоди сюжету).

Також можна прочитати додаткові короткі оповіді, що глибше розкривають зміст твору, доповнюють сюжет, познайомитися зі щоденником однієї з героїнь. Крім того, через фейсбук-акаунт маємо змогу поспілкуватись із чат-ботом від імени одного з персонажів роману.

Часто задіюють сучасні митці у своїй творчості й віртуальну реальність – передовсім у відеоіграх, кіні, інсталяціях, а також і в живописі, театрі, архітектурі, літературі. Це – створене комп'ютерними засобами штучне середовище, в яке можна проникати, змінюючи його зсередини і переживаючи при цьому ілюзію реальних відчуттів.

Така технологія відкриває найширші можливості для інтерактивності – взаємодії з віртуальним світом. Потрапляючи в сей світ, людина співдіє не лише з іншими гравцями, а й зі створеними персонажами. Відтепер уявний вплив на мистецьку дійсність можна замінити реальним. Традиційний глядач або читач (пасивний сприймач) перетворюється на персонажа і співавтора сюжету. У такий спосіб мистецький твір стає не фігурально, а насправді відкритою системою. На зміну множинним інтерпретаціям приходить мультивплив¹².

Скажімо, у видавництві «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» побачила світ електронна інтерактивна книжка для айпадів – казка Ганса Християна Андерсена «Снігова королева». Кожна сторінка цієї книжки – сюрприз. Персонажі та предмети інтерактивні – все рухається, звучить, розважає, дивує. Читач може зазирнути в очі Снігової Королеви, розкуйовдити волосся Кая або побачити себе в кривому дзеркалі злого троля. Якщо злегенька постукати по айпадові, то піде сніг. Також можна роздмухати (буквально) полум'я в каміні і малювати нагрітою монеткою на вікні. У книжці сім ігор (розмальовки, пазли, пошук предметів, наслідування мелодій). Підсвічування слів сприяє розвитку навичок читання.

Характерними зразками метамодерністської естетики у західному мистецтві, за спостереженнями критиків, є, скажімо, поезія Джасмін Дрім Вагнер, Софії Коллінз, романи «Нескінченний жарт» Девіда Фостера Воллеса, «Сфера» Дейва Еггерса, «Край навиліт» Томаса Пінчона, фільми Веса

¹² Див. докл.: Маньковская Н. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург: Алатейя, 2000. 347 с. С. 310-327.

Андерсона («Родина Тененбаумів», «Острів собак», «Французький вісник»), Спайка Джонса («Адаптація», «Там, де живуть чудовиська», «Вона»), квазі-містичний мультимедійний проєкт «NewHive offerings» Меліси Бродер.

Люк Тернер зауважує метамодерністську еволюцію у візуальному мистецтві – від ілюзорних абстрактних дотепів у роботах YBAs (постмодерністської групи «Молоді британські художники») чи безглуздо перебільшених іронічних абищиць скульптора Джеффа Кунса до зчіплення з матеріальністю, захопленням і піднесенням у роботах Олафура Еліяссона, Пітера Дойга і Гвідо ван дер Верва.

В українській культурі метамодернізм утверджується досить саморідно й упевнено. Цьому сприяють щонайменше три взаємопов'язані причини:

1. Український національний характер схильний до коливання між протилежностями, до поєднання чи й згармонізування їх (адже лісо-степовий, селянсько-козацький).

2. І в ХХ-му, і на початку ХХІ століть українська нація продовжує боротися за існування, за самоствердження. Тому наш постмодернізм, на відміну від західного, не є цілком аполітичним, аідеологічним, деструктивним.

3. Постмодернізм у нас протистояв не власне модернізмові (як то було на Заході), а соцреалізмові, комуно-імперській ідеології й культурі. Тому і в кінці ХХ-го, і на початку ХХІ століття поруч із постмодерністською традицією (іноді химерно переплітаючись із нею) продовжувала активно розвиватись і власне модерністська (творчість Ліни Костенко, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ірини Жиленко, Леоніда Талалая). Деякі митці еволюціонують від постмодернізму до метамодернізму – Оксана Забужко, Юрій Іздрик, Степан Процюк, Іван Андрус'як, Сергій Жадан, Тарас Прохасько. Інші – зовсім чи майже оминули постмодернізм на шляху від модернізму до метамодернізму – скажімо, Василь Герасим'юк, Марія Матіос, Любов Пономаренко, Галина Тарасюк, Василь Трубай, Костянтин Москалець.

Назагал метамодернізм – тип світосприймання, мистецький напрям, що тільки набуває сил, має у своїй основі потужний творчий потенціал і тому може

претендувати на довголітній вельми продуктивний розвиток. Надто ж в українському світі – за сприятливих обставин – це може бути період за тривалістю і здобутками сумірний з бароко.

Критики наголошують, що метамодерністське мистецтво «порушує питання: «Де реальність?», «Як бути людиною?» – це зовсім не схоже на сприймання постмодернізму. Сучасні художні твори зображують віртуальність і життя на уламках сюрреалізму і множинности ХХ віку, вони міркують про щирість і довіру, про сутність почуттів і відчуттів, про суспільні проблеми й виклики, з якими стикається людство саме зараз. Вони намагаються дати людині надію на життя після симулякрів і на відродження людського»¹³. Таке коло інтересів, така програма дій, згодьмось, і є заporукою успіху нового напрямку.

¹³ Сербинская В. На пути к литературе метамодернизма// <http://metamodernizm.ru/literature-metamodernism/>